

Lech Andrzej Walkiewicz, Katarzyna Agnieszka Błoch

Kolejne tomy serii wydawniczej poświęconej dziejom artylerii

Przegląd Historyczno-Wojskowy 14(65)/2 (244), 179-183

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Kolejne tomy serii wydawniczej poświęconej dziejom artylerii

Studia artyleryjskie, t. 3, red. Mirosław Giętkowski, Aleksander Smoliński, Toruń 2012

W ostatnich latach w Polsce nastąpił znaczny rozwój badań nad dziejami artylerii, w tym m.in. średniowiecznej, oraz nad dziejami munduru i barw artylerii polskiej. W ciągu ostatnich kilku lat ukazało się wiele prac dotyczących tematyki artyleryjskiej, a w 2011 r. w Toruniu rozpoczęto wydawać *Studia artyleryjskie* poświęcone szeroko rozumianym dziejom artylerii (omówienie pierwszych dwóch tomów zob. Ł. Reszczyński, „*Studia artyleryjskie*” – pierwsze dwa tomy nowej serii wydawniczej?, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1, s. 183–186).

W 2012 r. ukazał się tom trzeci *Studiów...*, który liczy 310 s. i zawiera wprowadzenie oraz sześć artykułów odnoszących się do czasów nowożytnych, wieku XIX, a także do okresu międzywojennego i wydarzeń roku 1939. Otwiera go interesujący artykuł Mirosława Nagielskiego pt. *Zygmunt Przyjemski – generał artylerii koronnej w latach 1649–1652* (s. 13–29). Autor omówił jego działalność jako zarządzającego artylerią koronną, a także jako pisarza polnego koronnego (obie funkcje pełnił Przyjemski równocześnie). Zygmunt Przyjemski miał trzech braci i niejednokrotnie ich identyfikacja w źródłach bywa bardzo utrudniona, szczególnie w odniesieniu do początków ich działalności polityczno-wojskowej (s. 13–16). Mirosław Nagielski zwrócił uwagę, że mamy bardzo mało informacji na temat bohatera artykułu do wybuchu wojen kozackich w roku 1648. Na podstawie księgi rachunkowo-inwentarzewej artylerii koronnej, przechowywanej w Archiwum Głównym Akt Dawnych autor artykułu przedstawił działalność finansową Przyjemskiego jako generała artylerii koronnej. Ponadto omówił jego rolę *stricte* wojskową w kampaniach beresteckiej 1651 r. i batońskiej 1652 r. Należy podkreślić skuteczność ognia artylerii dowodzonej przez Przyjemskiego, co przyczyniło się do opuszczenia przez Tatarów pola bitwy pod Beresteczkiem (s. 24–25). Bohater omawianego artykułu był też jednym z autorów uszykowania wojsk trzeciego dnia bitwy pod Beresteczkiem oraz podczas zmagania pod Białą Cerkwią (s. 25). Kres życia generała artylerii koronnej związany jest z jego udziałem w bitwie pod Batohem.

W studium Aleksandra Smolińskiego pt. *Mundur i barwy artylerii konnej gwardii oraz artylerii lekkokonnej i raketników konnych Wojska Polskiego Królestwa Polskiego w latach 1815–1830* (s. 31–139) niemal połowę objętości zajmuje materiał ilustracyjny, w większości kolorowy (s. 96–139). Jest to bardzo wartościowa część pracy, ponieważ znajdują się w niej ilustracje o charakterze źródłowym, m.in. kolorowa ikonografia z epoki ukazująca umundurowanie artyleryjskie, a także kolorowe zdjęcia zabytków tego typu. Obok każdej ilustracji został umieszczony szczegółowy komentarz munduroznawczy.

Aleksander Smoliński jest również autorem artykułu pt. *Artyleria konna gwardii oraz artyleria konna liniowa i kozacka imperium Romanowych w przededniu I wojny światowej* (s. 141–172). Na podstawie głównie publikacji rosyjskojęzycznych,

w mniejszym zaś stopniu archiwaliów i publikacji polskich, przedstawił organizację artylerii konnej carskiej Rosji (w tym powiązania z kawalerią), jej etaty i liczebność oraz sprzęt artyleryjski. Autor omówił m.in. zadania stawiane artylerii konnej, wspierającej ogniowo formacje kawalerii, a także zwrócił uwagę, na czym polegała jej elitarność w armii carskiej (s. 149). Historyk wysoko ocenił stosowane na początku XX w. działa, charakteryzując m.in. podstawową doskonałą i szybkostrzelną armatę 76,2 mm wz. 1902, produkowaną w Zakładach Pułkowskich w Petersburgu (s. 146–148, 169). Ponadto zwrócił uwagę na te aspekty dziejów rosyjskiej artylerii konnej, które od 1918 r. odgrywały pewną rolę w jej polskiej odpowiedniczce. Należy bowiem nadmienić, że w początkowym okresie artylerię konną Wojska Polskiego formowali głównie oficerowie wywodzący się z byłej armii carskiej. Przenieśli oni stosowane tam rozwiązania organizacyjne i zwyczaje (przypis 46 na s. 150). Tekst uzupełniają m.in. fotografie sprzętu artyleryjskiego z początku XX w. z szerokim komentarzem.

Artykuł Zbigniewa Moszumańskiego pt. *Projekt utworzenia „wyższej szkoły artylerii”. Koncepcja jej organizacji i zadań opracowana w 1938 roku* (s. 173–189) został opracowany przede wszystkim na podstawie archiwaliów znajdujących się w Centralnym Archiwum Wojskowym. Oprócz założeń funkcjonowania projektowanej szkoły autor omówił również kontekst powstania niezrealizowanej ostatecznie koncepcji powołania „wyższej szkoły artylerii”. Autor napisał o propozycji szefa Departamentu Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych gen. bryg. Emila Krukowicza-Przedzimirskiego, który zaproponował w roku 1938 powołanie technicznej szkoły dla artylerzystów na wzór Wyższej Szkoły Inżynierii, która funkcjonowała od 1936 r. (s. 176). Zbigniew Moszumański zacytował też powstałą wkrótce po tym opinie ppłk. dypl. Włodzimierza Onacewicza, który zwrócił uwagę na występujący od wielu lat brak dopływu do artylerii oficerów z wyższym wykształceniem technicznym, co groziło obniżeniem poziomu tej broni (s. 176). Autor artykułu omówił także sposoby pozyskiwania oficerów artylerii z wyższym wykształceniem technicznym w innych państwach. Strukturę organizacyjną mającej powstać w Warszawie „wyższej szkoły artylerii” Zbigniew Moszumański przedstawił w załączniku (s. 185).

Mirosław Giętkowski w artykule pt. *Taktyczne zasady użycia artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej* (s. 191–251) na podstawie m.in. regulaminów, instrukcji oraz prac opublikowanych w przedwojennym „Przeglądzie Artyleryjskim” omówił poglądy na temat wykorzystania i zasad stosowania wsparcia artylerii konnej przez polskie wielkie jednostki kawalerii samodzielnej. Podjął też próbę oceny zasad taktycznych i realnych możliwości ich wykorzystania w roku 1939. Praca zawiera kilkanaście załączników, w których zamieszczono schematy dotyczące taktyki artylerii konnej.

Artykuł Krzysztofa M. Gaja pt. *Obrona przeciwpancerna w Wojsku Polskim w 1939 r. – armaty przeciwpancerne. Zasady wykorzystania i organizacja* (s. 253–310) dotyczy użytej w 1939 r. 37 mm armaty przeciwpancernej wz. 1936, będącej w uzbrojeniu oddziałów piechoty, kawalerii i jednostek zmotoryzowanych. Autor wykorzystał m.in. przedwojenne i powojenne prace na temat tego sprzętu, a także dokumenty z Centralnego Archiwum Wojskowego. Krzysztof Gaj przedstawił sposób wprowadzenia tej armaty do polskiego wojska, dane taktyczno-techniczne oraz ocenił możliwości zwalczania przez nią sprzętu pancernego Niemiec i ZSRR. Autor omówił również m.in. planowane i rzeczywiste przydziały sprzętu do różnych formacji oraz kwestie etatowe. Całość uzupełniają liczne tabele i schematy.

Tom trzeci *Studiów artyleryjskich*, podobnie jak dwa wcześniejsze, należy ocenić pozytywnie. Teksty w nim zawarte mają charakter naukowy i specjalistyczny, są uzupełnione starannie dobranym, niejednokrotnie o charakterze źródłowym, materiałem ilustracyjnym z fachowym opisem. Tak liczne, zaoparzone w komentarz ilustracje często są konieczne, zwłaszcza przy poruszaniu problematyki brońoznawczej i munduroznawczej. W wypadku tej ostatniej tematyki, szczególnie wartościowe są ilustracje kolorowe. Powyższe cechy charakterystyczne często nie sprzyjają publikacji tego typu prac w periodykach ogólnohistorycznych czy nawet historycznowojсковych. Dobrze zatem się stało, że powstała seria, w której takie teksty mogły zostać zebrane i wydane. Ponadto w wypadku niektórych autorów można mówić o pewnych powiązanych tematycznie seriach ich prac, które ukazały się w kolejnych tomach serii wydawniczej.

Lech Andrzej Walkiewicz

Studia artyleryjskie, t. 4, red. Mirosław Giętkowski, Aleksander Smoliński, Toruń 2012

Pod koniec 2012 r. ukazał się kolejny, a zarazem zdecydowanie najobszerniejszy, czwarty tom *Studiów artyleryjskich*.

Na niniejszy tom składa się dwanaście zróżnicowanych tematycznie artykułów traktujących zarówno o artylerii polskiej, jak i obcej. Tom otwiera artykuł autorstwa Lecha Andrzeja Walkiewicza na temat rodzajów i wielkości pocisków do krzyżackiej broni palnej w Prusach (s. 17–67). Podstawowym źródłem, które wykorzystał autor, były inwentarze i rachunki Zakonu z końca XIV i początku XV w. Historyk poruszył problem związku źródłowych nazw typów i odmian broni palnej z rodzajami i wielkością stosowanych do nich pocisków. Lech A. Walkiewicz omówił kolejno pociski kamienne, w tym problem proveniencji kul łączonych ze średniowieczną artylerią ogniową, ołowiane oraz inne rodzaje pocisków, w tym także strzały-bełty i „amunicję gradową”. Autor zaznaczył, że wnioski wysunięte na podstawie źródeł krzyżackich mogą *per analogiam* przyczynić się do poszerzenia badań nad średniowieczną bronią polską i litewską. Historyk zauważył i zinterpretował zmiany zachodzące pod koniec XIV i na początku XV stulecia w zakresie rodzajów sprzętu artyleryjskiego i amunicji, wykorzystywanych wówczas przez Zakon. Artykuł został podzielony na pięć logicznych części, uzupełnia go bogata, dobrze dobrana ikonografia.

Artykuł Piotra Florcka traktuje o dziejach artylerii oddziałów polskich na służbie Dymitra II Samozwańca (s. 69–84). Badacz omówił działania bojowe prowadzone w latach 1608–1610 przez oddziały dowodzone przez starostę uświackiego Jana Piotra Sapiechę, jednego z dowódców Dymitra II Samozwańca. Jednym z głównych wątków poruszonych przez Piotra Florcka jest udział artylerii w długotrwałym i zakończonym niepowodzeniem oblężeniu klasztoru troicko-siergiejewskiego. Omawiany artykuł uzupełnia ikonografia.

Autorem kolejnych dwóch tekstów jest znany historyk Mirosław Nagielski. Pierwszy z nich poświęcony jest karierze wojskowej generała artylerii koronnej, Infantczyka, Fromholda von Lüdinghausen Wolffa. Służył on w wojskach Rzeczypospolitej Obojga Narodów od ostatnich lat panowania Zygmunta III, w czasach Władysława IV

oraz w okresie panowania Jana Kazimierza (s. 85–131). Autor opisał służbę gen. Wolffa w ich gwardii pieszej oraz udział i rolę w kolejnych kampaniach wojennych prowadzonych przez władców Rzeczypospolitej (przeciwko powstaniu Bohdana Chmielnickiego, Moskwie i przeciw Szwedom). Jednym z głównych wątków poruszonych przez autora artykułu jest działalność gen. Wolffa jako „starszego nad armatą” (1660–1665) oraz jego rola w życiu publicznym ówczesnej Rzeczypospolitej.

Drugi artykuł jest poświęcony Marcinowi Kazimierzowi Kątskiemu, który swoją długoletnią służbę wojskową rozpoczął w 1656 r. i odbywał ją pod panowaniem czterech kolejnych władców (od Jana Kazimierza po Augusta II Mocnego). Mirosław Nagielski przedstawił kolejne etapy służby wojskowej Marcina Kątskiego, a także jego zainteresowania artyleryjskie. Prowadził on studia nad inżynierią i architekturą wojskową. W swej bibliotece gromadził cenną literaturę, w tym traktaty z dziedziny fortyfikacji, które, co warte uwagi, autor wymienił w artykule. Należy zaznaczyć, że tytuł omawianego artykułu – *Marcin Kazimierz Kątski generał artylerii koronnej w służbie króla i Rzeczypospolitej (1656–1710)* – jest mylący, bo może sugerować, że Marcin Kątski był generałem artylerii koronnej w latach 1656–1710, gdy tymczasem są to lata całej służby Kątskiego. Generałem artylerii koronnej został mianowany przez Jana Kazimierza w 1665 r. za zasługi oddane królowi. Oba teksty Mirosława Nagielskiego wzbogaca interesująca ikonografia.

Artykuł autorstwa Adama Perłakowskiego jest poświęcony karierze wojskowej Jana Stanisława Kątskiego, syna Marcina Kazimierza Kątskiego (s. 175–211). Z uwagi na to że, krótko pełnił funkcję „dowódcy” artylerii koronnej (lata 1726–1727) i nie miał możliwości wykazania się, a ponadto pozostawał w cieniu dokonania ojca, nie został on dotychczas wystarczająco opisany w literaturze przedmiotu. Oprócz typowej działalności wojskowej autor zwrócił również uwagę na różne pola działalności publicznej omawianego bohatera. Tekst uzupełniają załączniki oraz materiały ilustracyjne.

Tekst Michała Staniszewskiego dotyczy artylerii amerykańskiej w okresie wojny secesyjnej (s. 214–299). Autor przedstawił etapy rozwoju artylerii i wpływ na jej rozwój wojny secesyjnej, scharakteryzował sprzęt artyleryjski w armiach obydwu stron konfliktu i omówił zasady taktyczne jego użycia. Michał Staniszewski zwrócił uwagę na rozwój techniczny i postęp w zakresie skuteczności ognia nowych dział. W dalszej części autor omówił wpływ nowoczesnej artylerii na zmiany w taktyce walki ówczesnej piechoty i kawalerii, a także prześledził zmiany w regulaminach artylerii polowej, górskiej i ciężkiej. Studium uzupełniają ilustracje, głównie sprzętu artyleryjskiego.

Mariusz Kulik omówił rosyjskie formacje artylerii polowej w Warszawskim Okręgu Wojskowym w latach 1865–1914 (s. 301–347). Opisał dyslokację i jej zmiany zachodzące w armii rosyjskiej w odniesieniu do wspomnianej artylerii polowej. Ponadto omówił przekształcenia organizacyjne, jakim ona podlegała przed 1914 r. Autor podkreślił, że przyczyną tych zmian były rosyjskie plany wojenne i przebieg szlaków komunikacyjnych. Mariusz Kulik zajął się także opisem różnych formacji artylerii polowej, głównie zaś jej brygad, rozmieszczonych w Warszawskim Okręgu Wojskowym. Ponadto opisał bazę koszarową owych brygad, a także proces szkolenia wojskowego. Ponieważ Warszawski Okręg Wojskowy był obszarem strategicznym, więc musiał być dobrze chroniony. Tekst uzupełniają dwie tabele i liczne ilustracje.

Studium Jarosława Centka dotyczy dziejów niemieckiej artylerii ciężkiej z czasów I wojny światowej (s. 349–395). Autor podzielił artykuł na osiem części, w któ-

rych omówił rozwój artylerii ciężkiej w Rzeszy Niemieckiej do wybuchu I wojny światowej, a także jej rolę i rozwój w czasie wojny, struktury dowodzenia artylerią w latach 1914–1918, narodziny „wielkiej Berty” (armaty przeciwpancerniej), w tym jej konstrukcję, amunicję, obsługę i problem celności oraz przebieg ostrzału Paryża, z uwzględnieniem rozlokowania dział. Jarosław Centek podkreślił, że szkody dokonane przez wielkie działa były niewspółmierne do nakładu sił i środków wykorzystanych do ich produkcji. Artykuł uzupełniają dwie tabele oraz ikonografia.

Aleksander Smoliński jest autorem artykułu na temat umundurowania oraz barw polskiej artylerii konnej z lat 1915–1920 (s. 397–483). Autor przeanalizował przepisy i rozkazy dotyczące kwestii umundurowania i barw obowiązujące w badanym okresie, podkreślając zachodzące w przepisach zmiany. Całość uzupełnił źródłową ikonografią. Należy podkreślić, że część materiału ilustracyjnego w artykułach innych autorów także została przygotowana przez Aleksandra Smolińskiego (redaktora omawianego tomu).

Łukasz Reszczyński omówił artylerię jugosłowiańską w latach 1930–1932 (s. 485–519) na podstawie akt Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Autor zwrócił uwagę na intensyfikację działań jugosłowiańskich naczelnych władz państwowych i wojskowych zmierzających do unowocześnienia sił zbrojnych w omawianym okresie. Następnie omówił organizację artylerii jugosłowiańskiej, proces jej unowocześniania i ujednolicania oraz sam sprzęt. Ciekawe i cenne są wnioski o wartości artylerii oraz poziomie wyszkolenia artylerzystów. Tekst uzupełniają: tabele (zestawienie sprzętu artyleryjskiego nabytego w Czechosłowacji, oddziały i ich dyslokacja), schemat organizacyjny jugosłowiańskiej artylerii dywizyjnej w 1930 r. i liczne ilustracje.

Artylerii czechosłowackiej w latach 1932–1938 dotyczy artykuł Jana Wiśniewskiego (s. 521–571). Na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego autor omówił: przemysł zbrojeniowy Republiki Czechosłowackiej, w tym zakłady produkujące sprzęt artyleryjski, organizację artylerii czechosłowackiej, dyslokacje jej brygad, uzbrojenie, w tym artylerię lekką, ciężką, najcięższą i forteczną. Jan Wiśniewski zwrócił uwagę na wykorzystanie w oddziałach artyleryjskich pojazdów mechanicznych, a także poziom wyszkolenia kadr. Autor wysoko ocenił artylerię czechosłowacką. Tekst uzupełniają tabele i ilustracje.

Omawiany tom *Studiów...* zamyka artykuł Waldemara Jaskulskiego, w którym autor przedstawił losy gen. bryg. dr. Romana Władysława Odzierzyńskiego, artylerzysty i m.in. przedostatniego komendanta toruńskiej Szkoły Strzelania Artylerii (s. 573–615). Interesującym elementem tego tekstu są przytoczone opinie przełożonych bohatera omawianego artykułu. Tekst uzupełnia materiał ilustracyjny.

Opublikowane w omawianym tomie artykuły, mniej lub bardziej obszerne, dotyczą zupełnie dotychczas nieznanej bądź też niedostatecznie opisanej problematyki szeroko pojętej artylerii, w tym osób z nią związanych. Autorzy przygotowali teksty w oparciu o bogate i różnorodne źródła pozyskane podczas krajowych lub zagranicznych kwerend archiwalnych oraz literaturę polsko- lub obcojęzyczną. Na uwagę zasługuje dołączony do każdego artykułu bogaty, w wielu wypadkach dotychczas nieznany materiał ilustracyjny, głównie kopie źródeł ikonograficznych z epoki. Należy mieć nadzieję, że teksty składające się na omawiany tom *Studiów artyleryjskich* zainteresują grono osób zajmujących się tą problematyką, a także będą impulsem do dalszych badań.

Katarzyna Agnieszka Błoch